

HVA ER FRIHET?

Lars Fr. H. Svendsen

2017 © Civita AS
Printed in Norway

ISBN: 978-82-92581-82-7

Utgiver: Civita, Akersgt. 20, 0158 Oslo
Omslag: Veronica Sande/Sande design
Sats og design: Veronica Sande/Sande design
Illustrasjoner: iStockphoto LP, seamartini
Produksjon/trykk: F. J. Stenersen, Oslo

www.civita.no

Innhold

Innledning 5

Menneskets unike frihet 11

Et fritt samfunn 21

Positiv og negativ frihet 29

Rettigheter 39

Å virkeliggjøre friheten 47

Videre lesning 55

Innledning

Friheten er så grunnleggende for hva det overhodet er å være menneske, for hva som skiller oss fra alle andre dyr, at det kan synes å være noe av det mest selvfølgelige som finnes. Det er i utgangspunktet opp til deg om du ønsker å lese denne lille boken. Du kan lese videre, eller du kan legge den fra deg og gjøre noe annet. Det er et fritt valg. Bortsett fra under spesielle omstendigheter har vi denne evnen til å gjøre noe, eller å la være, alt etter som vi finner det for godt. Men det kunne for eksempel tenkes at en statsmakt ville nekte deg å lese denne boken, fordi den hadde et innhold som kunne oppfattes som en trussel mot makten, eller at jeg som forfatter ville ha blitt fengslet for å gi uttrykk for slike tanker. Det finnes altså et politisk rammeverk rundt friheten. Til slutt kommer spørsmålet om hvorfor du skulle lese denne boken, om hvilken rolle det å lese en slik bok kan spille for hvordan du forvalter livet ditt.

Vårt ønske om frihet stammer fra erfaringen av frihetens motsetning, undertrykkelsen. Undertrykkelsen finnes i mange

former, fra de nærmeste relasjoner til møtet med et mektig statsapparat. Den gjør at man ikke har annet valg enn å gjøre det man ikke ønsker, eller at man ikke kan gjøre det man ønsker, i det minste ikke uten sanksjoner som fremstår som enda verre.

Tanken på at alle mennesker, ene og alene i kraft av å være mennesker, har retten til frihet, er unntaket snarere enn regelen i menneskehetens historie. Det tydeligste eksemplet på dette, er omfanget slaveriet har hatt. Et vanlig anslag er at fire av fem avanserte landbrukssamfunn har vært basert på en eller annen form for slavearbeid. En betydelig del av den afrikanske befolkningen – minst en tredjedel – var slaver før den grusomme europeiske og amerikanske slavehandelen ble igangsatt. Økonomien i antikkens Hellas og Roma var grunnlagt på slaveri. Når vi ser på den historiske opprinnelsen til filosofiske diskusjoner av frihet, ser vi at de springer ut av erfaringen av slaveriet.

Slaven er det klareste eksempelet på en ufri fordi han er uten rettigheter og helt og fullt underlagt en annens vilje. Slaven er et ytterpunkt i diskusjonen om frihet. I den andre enden av skalaen kunne vi tenke oss et menneske som er helt fritt, som ikke er underlagt noen begrensninger i å leve det livet han eller hun ønsker. Et slikt menneske finnes ikke – det er et fantasifoster. All

frihet i virkelighetens verden er begrenset, men som vi skal se, er grensene for frihet av ulik art. Noen grenser er satt av naturlovene, og lar seg ikke endre. Noen grenser er menneskeskapte og foranderlige, og av disse er noen legitime, mens andre ikke er det. Noen grenser er høyst individuelle, mens andre er skapt i eller av samfunnet. En stor del av det å få et reflektert forhold til frihet, består nettopp i å tenke over disse grensene, hvilke grenser som bør forsvares og hvilke som bør bekjempes.

”Frihet” vil alltid være et kontroversielt begrep. Ikke i den forstand at særlig mange vil hevde at de er motstandere av frihet, men heller fordi det finnes så mange og uforenlige oppfatninger av hva frihet er. Riktignok kan det sies å være en vag kjerne som de fleste kan enes om, og som muliggjør at man kan bruke samme uttrykk om alle disse oppfatningene, men så snart man forsøker å presisere og spesifisere uttrykket, melder uenigheten seg raskt. Frihetsbegrepet rommer et mangfold av betydninger som muligens er større enn for noe annet begrep. Dette skaper rom for betydelige misforståelser, fordi to personer som diskuterer ”frihet” ikke nødvendigvis diskuterer *samme* fenomen. Uttrykket ”frihet” har så mange betydninger – det er påvist godt over 200 ulike betydninger – at det først er når man går mer detaljert til verks og forklarer hva man legger i uttrykket at man sier noe informativt – og kanskje noe kontroversielt.

I denne pamfletten vil jeg først redegjøre for hvilke egenskaper ved mennesket som gjør frihet til et så sentralt fenomen. Dernest vil jeg ta for meg hva slags samfunnsform som er best egnet for frie mennesker, før jeg til slutt diskuterer hvordan vi bør virkeliggjøre friheten i våre individuelle liv.

Menneskets unike frihet

Vi mener, i det minste når vi er rasjonelle, at bare mennesker kan klandres eller roses moralsk. Å reagere slik på ikke-menneskelige fenomener er irrasjonelt. Det betyr ikke at vi ikke fra tid til annen gjør det – enhver som har hatt et kjæledyr vet at vi har en tendens til å menneskeliggjøre dem og snakke til dem som om de var moralske aktører når de har gjort noe vi liker eller misliker. Vi vet imidlertid at det er irrasjonelt fordi det er en avgjørende forskjell mellom mennesker og andre dyr. Man har ikke alltid vurdert det slik. I middelalderen og renessansen gjennomførte man for eksempel en rekke dyrerettssaker. Et kjent eksempel er ei purke i den franske byen Savigny, som i 1457 sto tiltalt for å ha tatt livet av en gutt på fem år ”med overlegg og på skjendig vis”. Og ikke bare ble purka tiltalt: Også de seks grisungene hennes ble tiltalt. Purka og grisungene hadde, i samsvar med vanlig rettspraksis, en egen forsvarsadvokat som talte deres sak. Han klarte ikke å redde purka, men de

seks grisungene fikk han frikjent – til tross for at de kunne plasseres på åstedet innsmurt med guttens blod – fordi de var unge og hadde en mor som hadde utvilsomt hadde hatt svært uheldig innflytelse på dem. Griser fikk for øvrig ofte harde straffer i slike rettssaker fordi de gryntet høyt og generelt oppførte seg dårlig i retten.

Jeg håper at leseren har stusset litt over de omtalte rettssakene. Hva er det som virker urimelig her? Man overser den avgjørende forskjellen på mennesker og dyr, nemlig at bare mennesker er moralske vesener. Selvfølgelig er vi mennesker en del av den naturlige verden, men vi skiller oss også fra alt annet som finnes i denne verdenen i avgjørende henseender. Vi har sosiale praksiser og normer, institusjoner og redskaper som ikke noen andre dyr har. Et moralsk perspektiv på en aktør gir mening bare hvis aktøren kan *vurdere handlingsalternativer* i et *normativt* perspektiv – hvis han kan tenke over hva det *bør* gjøre – og han kan *velge* mellom disse alternativene. Disse evnene er nødvendige for å være et moralsk vesen, og siden bare mennesket synes å besitte dem, skiller mennesket seg ut som det eneste moralske vesenet. Det er derfor vi kan stille moralske krav til mennesker, men ikke til dyr. Å handle fritt er forbundet med å ha et *ansvar* for hva man gjør. Å være ansvarlig er å ha en helt spesiell status i universet.

Friheten som gjør oss ansvarlige for våre handlinger er en frihet som består i å kunne følge *grunner*. En avgjørende forskjell på mennesket og andre dyr er nettopp at mennesket *handler* ut fra *grunner* og ikke bare har en *atferd* bestemt av *årsaker*. Videre: Å handle ut fra grunner innebærer også at man kunne ha handlet annerledes fordi man hadde vurdert det slik at man hadde grunn til å handle annerledes. Vi tenker at studenten Raskolnikov kunne ha ombestemt seg i Fjodor Dostojevskijs roman *Forbrytelse og straff* (1866), slik at han hadde latt pantelånersken leve i stedet for å myrde henne. Raskolnikov kunne ha unnlatt å drepe henne fordi det også var gode grunner til å la være, og han kunne ha handlet ut fra disse grunnene i stedet. Forut for drapet er det med andre ord ubestemt hva Raskolnikov skal gjøre. Han er alt annet enn sikker i forkant av handlingen. Mordet er planlagt en måneds tid i forveien, og han har gått veien til pantelånerskens hus så mange ganger at han vet det er nøyaktig 730 skritt dit, men han vakler helt frem til gjerningstidspunktet. Drapet er foranlediget av omfattende refleksjon og vurdering av ulike handlingsalternativer.

Hvis frihet skal være mulig, må flere alternativer være åpne for en aktør. For å betrakte en aktør som fri, forutsetter vi at aktøren i en gitt situasjon kunne ha handlet annerledes enn det han eller hun faktisk gjorde. Med formuleringen "å kunne handle

annerledes”, snakker vi om fraværet av en *streng* nødvendighet. Vi snakker om noe mer enn bare et voldsomt sterkt ønske om noe, som i den lutherske formuleringen: ”Her står jeg og kan ikke annet”. Vår frihet er mulig ikke fordi våre handlinger skulle være årsaksløse, men fordi vi har en evne – som andre dyr mangler – til å forestille oss og reflektere over ulike alternativer. Vi handler også ut fra drifter og begjær, slik andre dyr også gjør, men vi kan *velge* hvordan vi skal handle ut fra disse driftene og begjærene. Frihet forutsetter altså at man kan forestille seg og reflektere over alternativer, og å velge hvilket man setter ut i livet.

Såkalt ”harde determinister” innvender at frihet ikke kan eksistere fordi vi lever i en verden der alt, også vi mennesker, er styrt av naturlover. Dessverre har jeg ikke plass til å diskutere en slik innvending i noen større utstrekning her, og nøyer meg med å peke på hvor avgjørende oppfatningen om at det finnes noe slikt som et spesifikt menneskelig moralsk ansvar er for hele vår virkelighetsanskuelse. Vi roser, klandrer, belønner og straffer mennesker for deres handlinger, og disse sosiale praksisene forutsetter en tro på at mennesker er ansvarlige for sine handlinger. Hvis vi forsøker å forestille oss en verden uten et slikt ansvar, ser vi at den nesten er ugjenkjennelig. I en slik verden ville det ikke være noen grunn til å skille mellom hvordan vi

behandler mennesker i retten, og hvordan vi behandler griser. Da blir spørsmålet om vi vurderer det slik at den harde deterministen argumenter for sin posisjon er så overbevisende at vi er villige til å gi avkall på så grunnleggende trekk ved vår virkelighetsanskuelse. Det faktum at vi har slike sosiale praksiser er selvfølgelig ikke et bevis for at den harde deterministen er usann, men det pålegger den harde determinismen en tung bevisbyrde for sin posisjon, og en slik bevisbyrde er etter min mening ikke oppfylt. Likevel må det medgis at vi ikke kan slutte oss fra det faktum at vi faktisk holder hverandre ansvarlig til at vi også har holdbar grunn til å tillegge hverandre et slikt ansvar.

En svakere innvending vil være å hevde at det riktig nok finnes mennesker som har et ansvar, men at vi tar feil med henblikk på hvem de er. Dette vil alltid være et vurderingsspørsmål, og det står sentralt i mange rettssaker. For eksempel handlet 22. juli-rettssaken i sin kjerne om hvorvidt Anders Behring Breivik skulle betraktes som strafferettslig ansvarlig eller ikke. Fakta i saken – hva han hadde gjort – var det liten uenighet om. Spørsmålet var om han var en aktør med ansvarssevne eller ikke. Ulike samfunn har forskjellige grenser for hvem man betrakter som ansvarlige. Eksemplet med dyrerettssaken mot purka og de seks grisungene viser at man tidligere har hatt langt videre rammer for dette. Et mindre aparte eksempel er variasjoner i

den kriminelle lavalderen, som er 15 år i de nordiske landene, 10 år i England og 7 år i India. For alt vi vet, kan det være at en stor del av dem som i dag holdes ansvarlige for sine handlinger, ikke burde blitt det. Eller kanskje det er omvendt: Kanskje mange mennesker som i dag ikke holdes ansvarlige, faktisk burde blitt det. Det er ingen annen løsning på dette enn å forsøke å utarbeide kriterier for når en aktør rasjonelt kan og bør holdes ansvarlig.

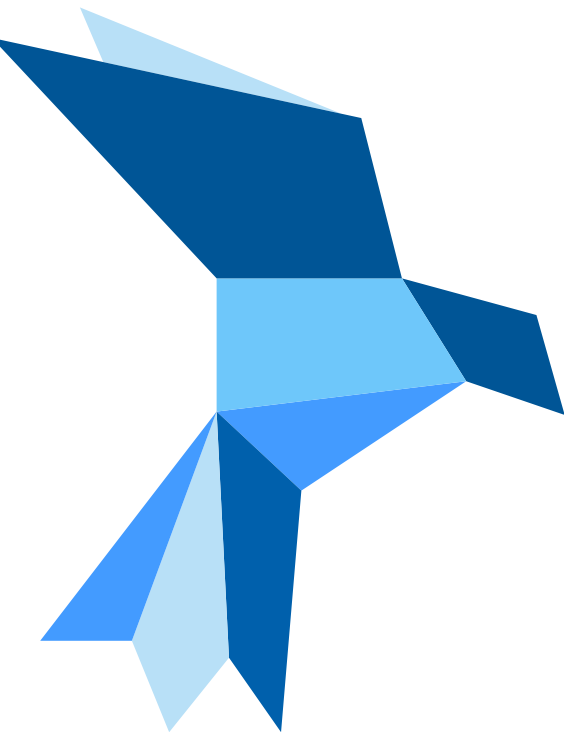
Friheten *gir* deg et personlig ansvar. Her er ansvarets subjekt og objekt er én og samme person. *Jeg* har et ansvar for *meg*, for hva jeg velger å gjøre, hva jeg velger å tro og hva slags person jeg utvikler meg til. Et annet ord for frihet er "autonomi". Ordet stammer fra gresk, og er satt sammen av *auto* og *nomos*, som betyr "selv" og "lov". Å være autonom er å kunne gi seg selv lover eller å bestemme over seg selv. Uttrykket ble først brukt i politisk tenkning om den greske bystaten, hvor en stat hadde autonomi når borgerne laget sine egne lover i stedet for å være underlagt en fremmed makt. Siden ble det utvidet til også å betegne individer. Det autonome livet er det selvdefinerte, hvor evnen til å velge står i sentrum.

Begrepet "autonomi" betegner både en evne individer kan ha og en status som gir dem en rett til selvbestemmelse. De to

betydningene henger sammen: Statusen tilkjennes noen på grunn av evnen. Det vil også si at det vil ha konsekvenser for statusen hvis evnen er sterkt svekket. Helt enkelt er ikke dette, fordi autonomi som evne må forstås som noe graduelt, mens statusen – og rettighetene den inneholder – er absolutt. Evnen til autonomi vil alltid være en *grad* av autonomi, fra minimal til maksimal autonomi. Ingen oppfyller maksimal autonomi – som vi allerede har påpekt, er all virkelig frihet begrenset – men enkelte mangler evnen i en slik utstrekning at de faller under grensen for minimal autonomi. Dette gjelder små barn, som ennå ikke har utviklet evnene, særlig av kognitiv art, som kreves. Mennesker i koma faller av innlysende grunner under grensen. Det vil også finnes mange vanskelige tilfeller, for eksempel mennesker med visse psykiske lidelser, som kan være over eller under grensen avhengig av dagsformen.

Hvis ikke noe bestemt taler mot det, antar vi at alle mennesker over en litt vilkårlig angitt alder har evnen til autonomi, og av dette følger som nevnt retten til selvbestemmelse. Å ha status som autonom er å ha autoritet til å bestemme over en sfære av ens eget liv, og det er illegitimt for andre å gripe inn i denne sfæren med makt, såfremt aktøren selv ikke har gitt tillatelse. Vi vil være autonome fordi dette er uløselig knyttet til selve menneskeverdet, til det som gjør oss annerledes enn alle andre dyr.

Å være autonom er å være ansvarlig for sitt eget liv, både for det som går bra og det som slett ikke går bra. Man kan også si at det å være autonom er å være ett med seg selv, i den forstand at man handler ut fra grunner som i en avgjørende forstand er ens *egne*. Å leve autonomt er å leve ens liv på ens egen måte.

Et fritt samfunn

Vi beveger oss nå fra spørsmålet om hva slags vesen mennesket er, til spørsmål om hva slags samfunn et slikt vesen bør leve innenfor. For å leve som autonom kreves det at en mengde handlingsalternativer og levevis står åpne for borgerne, og det liberale demokratiet er den styreform som i størst utstrekning ivaretar slik pluralisme.

Det finnes andre styresett og ideologier som oppfatter frihet annerledes, men de fremstår som lite overbevisende og lite aktuelle sammenlignet med det liberale demokratiet. Det liberale demokratiet har spredt seg med en forbløffende hastighet. I 1892 fantes det strengt tatt ikke et eneste genuint liberalt demokrati på kloden, siden det først var året etter at New Zealand som første nasjon også ga kvinner stemmerett. I 1950 var det i henhold til *Freedom in the World*, en årlig indeks fra Freedom House, 22 liberale demokratier. I 2016 var det, til tross for vedvarende tilbakegang siden 2005, 87 liberale demokratier, som til sammen rommet rundt 45 prosent av klodens befolkning. Selv

om utviklingen har gått raskt, er det langt igjen til det liberale demokratiet kan sies å ha et faktisk hegemoni på kloden. Langt på vei kan det imidlertid hevdes at det i realiteten ikke finnes filosofisk akseptable alternativer til det liberale demokratiet i dag.

Hva er et liberalt demokrati? Ser vi på de to bestanddelene i uttrykket kan vi si at vi med "liberal" vil beskrive at statens makt over borgerne skal være begrenset og med "demokrati" at borgerne skal ha makt over staten. En slik kortfattet beskrivelse vil imidlertid også tildekke en indre spenning i selve uttrykket. En liberal stat er ikke nødvendigvis demokratisk og en demokratisk stat er ikke nødvendigvis liberal. En stat hvor et demokratisk flertall overkjører minoriteter og ikke tilkjenner dem retten til ytringsfrihet og trosfrihet vil i prinsippet fortsatt være et demokrati, men liberal er denne staten definitivt ikke. Vi kan også tenke oss et regime som respekterer de fleste av de liberale rettighetene og i liten grad blander seg inn i hvordan borgerne lever livene sine, men som samtidig nekter borgerne stemmerett og følgelig per definisjon ikke er et genuint demokrati. Imidlertid må det fremheves at det er en dyp samhörighet mellom de to: Et demokrati uten liberale rettigheter som ytringsfrihet og trykkefrihet vil bare være et skinn demokrati, og en liberal stat hvor borgerne ikke har retten til å påvirke statens styresett gjennom deltakelse i valg, er bare skinnliberal.

Det liberale demokratiet er basert på kritikk, på at alle borgere har retten til å uttrykke sitt syn på hvordan samfunnet utvikler seg og på hva som er ønskelig eller uønskelig. Liberale demokratier oppnår aldri en likevekt: De inneholder individer og grupper med ulike og til dels uforenlige interesser. Det må finnes offentlige arenaer der disse uenighetene kan utspille seg på en ikke-voldelig måte, og dette kan bare skje under forutsetning av ytringsfriheten. Borgerne må ha anledning til å uttrykke, lese og høre, slutte seg til og bestride ulike oppfatninger, og da også oppfatninger de betrakter som uakseptable. Uten ytringsfrihet ville vi ikke hatt et *deltakende* demokrati. Vi ville alltid kunne ha et skinndemokrati hvor borgerne har anledning til å avgi stemme, men uten anledning til fri meningsdannelse vil det ikke være et reelt demokrati fordi det vil mangle selve den *prosessen* som er demokratiets kjerne.

I det liberale demokratiet er det avgjørende at statens makt skal begrense seg til hva borgerne kan anerkjenne mens de fortsatt betrakter seg som frie og likeverdige. Det er derfor utviklet mekanismer for å holde maktutøvelsen i tømme, som ulike maktfordelingsprinsipper. Det må også settes grenser for folkets makt ved at grunnleggende rettigheter beskytter den enkelte borgeren mot hva et demokratisk flertall kan tenkes å bestemme. I den politiske sfæren er det et potensielt

motsetningsforhold mellom frihet og fellesskap. Politisk frihet kan bare realiseres innenfor et fellesskap, men fellesskapet også kan være en trussel mot den samme friheten. Det sentrale begrepet i den liberale tradisjonen som har til formål å begrense denne trusselen er *rettigheter*. Rettighetene får status som absolutter som ikke noe fellesskap, for eksempel et demokratisk flertall, kan sette til side. Majoritetsviljen er, når alt kommer til alt, bare én oppfatning av det gode, og siden det gode i henhold til liberalismen er sekundært i forhold til det rette, følger det at majoritetsviljen ikke legitimt kan sette seg over individuelle rettigheter. Beskyttelse av individers rettigheter mot krenkninger fra andre individer, grupper og faktisk staten selv utgjør kjernen i statens eksistensberettigelse fra et liberalt perspektiv.

Enkelte liberale tenkere har hevdet at dette er den *eneste* legitime oppgaven for staten. At dette er den mest grunnleggende oppgaven, er det bred enighet om i den liberale tradisjonen, men de fleste vil innrømme staten videre fullmakter og oppgaver enn som så. For eksempel vil de fleste mene at staten også har en forpliktelse til å sørge for at alle borgere, i kraft av å være borgere, har adgang til en utdanning og et visst nivå av materielle goder. Tanken om at det finnes statlige velferdsforpliktelser har vært en viktig element i liberalismen fra dens begynnelse og helt frem til i dag.

Den liberale tradisjonen er heller ikke statsfiendtlig. Den politiske friheten er i henhold til liberalismen rettighetsbasert, og rettigheter kan bestå bare hvis de blir beskyttet, dvs. at det finnes institusjoner som håndhever lover. Så er det klart at den samme staten må begrenses for ikke selv å bli en trussel mot de rettighetene den er ment å beskytte. Når man i den liberale tradisjonen har vært særlig opptatt av statlige rettighetskrenkelser, er det ikke fordi bare staten skulle kunne krenke rettigheter, for det kan også andre gjøre, men først og fremst fordi staten er mektigere enn individer og grupper og derfor også utgjør en større trussel.

Det liberale grunnpremisset er at enhver person har rett til å gjøre som han ønsker såfremt det ikke gis en god begrunnelse for at personen ikke skal ha anledning til å handle slik. Personen behøver i utgangspunktet ikke gi noen begrunnelse for handlemåten – det er mer enn tilstrekkelig at han for eksempel bare sier at han har lyst til å handle slik. Den som ønsker å hindre personen i å handle slik, gjennom et forbud eller lignende, har derimot en begrunnelsesbyrde. Hvis man ikke har gitt en god begrunnelse – for eksempel at personen vil krenke andres rettigheter hvis han handler slik – er det heller ikke legitimt å hindre personen i hans foretrukne handlinger. Begrunnelsen må videre gis en form som er forståelig for den jevne borger,

som skal ha anledning til å ta til orde for eller mot den. Liberalismens grunntanke er at individer og grupper i hovedsak må få leve livene sine i samsvar de oppfatningene de selv har om hva som gir livet verdi og mening.

Liberalismen er ikke en teori om det gode, men om det rette. En liberal teori gir ingen oppskrift på et godt liv, men nøyer seg med å konstatere at det finnes mange typer gode liv og vil angi nødvendige forutsetninger for at de kan realiseres. Den vil angi hvordan vi kan sikre individer et rom til leve livet sitt slik de selv finner det tjenelig, vel vitende at de også vil gjøre det på måter som har uheldige konsekvenser både for dem selv og andre. Derfor har liberale tenkere gjennomgående vært sterkt kritiske til *paternalisme*. Paternalisme kommer i mange ulike varianter. Det de alle har til felles er at man overstyrer en persons selvbestemmelsesrett fordi man mener at personen ikke er i stand til å handle i samsvar med hans eller hennes beste interesse. Hovedproblemet med paternalisme er at den innebærer en fornektelse av det menneskelige ved mennesket, av evnen vi har til å ta kontroll over og forme våre egne liv, enten vi gjør det på gode eller dårlige måter. Selvkontroll og dømmekraft er for paternalisten noe folk bør forskånes fra å måtte utøve. Liberale tenkere vil derimot på det sterkeste forsvare folks rett til å foreta også svært dårlige valg. Det liberale frihetsbegrepet angir

politikkens og rettens grenser, ikke moralens. Rettens grenser bør være videre enn moralens. Det innebærer at vi skal ha lovlig adgang til å utføre en rekke umoralske handlinger, men handlingene er like fullt umoralske. Derfor kan man med god grunn fordømme en rekke handlinger moralsk uten at man av den grunn mener at de bør forbyes.

Frihetens begrensninger er unntak som må begrunnes nettopp fordi de innebærer en svekkelse av et gode av en høy orden. Samtidig viser dette at friheten ikke er et absolutt gode, da det kan gis begrunnelser for at den bør begrenses fordi andre goder kan veie tyngre i gitte situasjoner. Det foreligger imidlertid en presumpsjon *for* frihet.

Positiv og negativ frihet

Distinksjonen mellom negativ og positiv frihet blir særlig forbundet med filosofen Isaiah Berlin. Berlin understreket at skillet mellom negativ og positiv frihet er et skille mellom to helt legitime spørsmål med tilhørende – men ofte uforenlige – svar.

Det er vanlig å si at negativ frihet er en *frihet fra* noe. Frihet består her i *ikke* å være pålagt eller underlagt noe. Ufrihet blir noe som på en eller annen måte hindrer oss i vår livsutfoldelse, og frihet blir forstått som frihet fra det som hindrer oss. Positiv frihet beskrives ofte som friheten *til* å gjøre noe. Som jeg vil vise, er dette en misvisende gjengivelse av hvordan Berlin skiller mellom negativ og positiv frihet – og av hvordan man bør skille mellom dem. Negativ frihet vedrører spørsmålet om hvilke muligheter som står åpne for meg mens positiv frihet vedrører spørsmålet om hvem eller hva som styrer meg.

Negativ frihet dreier seg om fravær av ytre hindringer, og det må videre være snakk om menneskeskapte hindringer. Den siste betingelsen er viktig fordi vi da unngår å måtte betrakte naturfenomener som en begrensning av min politiske frihet. For eksempel setter tyngdekraften grenser for hva min kropp kan gjøre, men den begrenser ikke den politiske friheten min. Å skille mellom menneskeskapte og naturlige hindringer er rimelig, men det finnes også en stor gråson. Hva med hindringer forårsaket av økonomiske og strukturelle forhold som ikke har en personlig karakter, dvs. at de ikke kan tilbakeføres til enkeltpersoners handlinger? De skiller seg fra naturlige hindringer, som ikke kan betraktes som en krenkelse av en persons politiske frihet, men de skiller seg også fra hindringer direkte forårsaket av en annen person eller institusjon. Kan massearbeidsledigheten i søreuropeiske land betraktes som en begrensning av de arbeidslediges negative frihet? Hvis man betrakter den som et resultat av en feilslått økonomisk politikk, slik at den kunne vært unngått, kan man det. Er fattigdom en begrensning av ens negative frihet? Slett ikke all fattigdom er forårsaket av overlatt menneskelig handling. Tvert i mot må heller fattigdom sies å ha vært utgangspunktet for alle menneskelige samfunn, og så har ulike samfunn i ulik grad klart å komme ut av denne tilstanden. Det finnes fattigdom som er forårsaket av andre mennesker, men det er unntaket snarere enn regelen. I det store og hele

bør fattigdom ikke betraktes som negativ ufrihet. Imidlertid forteller det oss ikke annet enn at negativ frihet ikke er en fyllestgjørende redegjørelse for frihet, siden fattigdom åpenbart *er* et hinder for ens frihet, av ens mulighet til å leve ett slags liv snarere enn et annet. Et kanskje enda klarere eksempel er sultkatastrofen under Det store spranget i Maos Kina, som anslagsvis krevde 45 millioner menneskeliv, og var en politisk skapt katastrofe. Denne sulten faller nokså uproblematisk inn under en begrensning av negativ frihet, mens en sultkatastrofe som utelukkende har naturlige årsaker ikke vil gjøre det. Enorme sultkatastrofer kan forekomme uten at noens negative frihet er krenket. Samtidig skulle det være ukontroversielt å hevde at det å være på sultedødens rand utgjør en alvorlig begrensning av ens frihet. Også dette viser oss at negativ frihet bare er én side ved friheten.

Negativ frihet handler om at andre mennesker ikke tar fra en handlingsalternativer. Den negative friheten defineres gjennom hvor mange dører som står åpne, og ikke bare gjennom at dører jeg faktisk ønsker å gå gjennom er åpne. Å ha frihet er, på det mest grunnleggende nivået, simpelthen å ha flere handlingsalternativer. Den negative friheten er uspesifisert, og sier i grunnen ikke annet enn at flest mulige alternativer skal stå åpne. Hvorfor er det viktig at også andre alternativer enn

de foretrukne skal stå åpne? Her kan det være verdt å trekke inn økonomen og filosofen Amartya Sen's påpekning av at vi må legge vekt på både et mulighetsaspekt og et prosessaspekt ved friheten. Mulighetsaspektet handler om at mer frihet gir oss større mulighet til å kunne forfølge de målene vi har i livet, og prosessaspektet handler om at selve det å velge også er av stor betydning. Ulike mennesker vil tillegge disse aspektene ulik vekt, der noen vil være mest opptatt av hvilket resultat de oppnår og andre av å foreta egne valg.

Hva menes så med positiv frihet? Det dreier seg om selvrealisering, ikke om fravær av tvang eller innblanding, men om kontroll over ens liv. Positiv frihet består i at en person lever sitt liv i samsvar med sine *egne* oppfatninger av hva som gir tilværelsen mening og verdi. Berlin er ofte blitt oppfattet som om han bare anerkjenner negativ frihet, men han hevder tvert imot at positiv frihet er et "gyldig, universelt mål". Imidlertid har han påpekt at denne bestrebelsen på å oppnå positiv frihet paradoksalt nok kan utvikle seg til en trussel mot friheten. Trusselen oppstår hvis man (1) skiller mellom sunn, ekte og sann selvrealisering på den ene siden og usunn, uekte og usann på den andre, (2) mener at dette skillet kan trekkes av noen andre aktøren selv og (3) er villig til å bruke makt for å tvinge aktøren til å realisere seg selv på den måten man har definert som den sunne, ekte eller sanne.

Fra et liberalt ståsted finnes det ingen objektiv standard som kan avgjøre at én form for selvrealisering er å foretrekke fremfor en annen. Man kan alltid si at en form for selvrealisering for eksempel er bedre for helsen enn en annen, men helse kan ikke gjøre krav på å være en privilegert verdi. En flertall i befolkningen vil formodentlig betrakte helse som en av sine viktigste verdier, kanskje den aller viktigste, men en majoritetsoppfatning er likevel bare én konsepsjon av det gode blant andre. Det er ikke grunn til å tro at forholdsvis rasjonelle og oppriktige mennesker alltid vil komme til samme konklusjon etter helt fri diskusjon. Vi kan ikke simpelthen fastslå at den som ikke setter helsen høyest er ufornuftig eller urimelig.

Motstandere av et positivt frihetsbegrep pleier ofte å fremstille positiv frihet som om den forutsetter at ett, og bare ett, ideal skal tres nedover ørene på borgerne, men det er ingenting i veien for at positivt frihetsbegrep er pluralistisk, slik at det er åpent for et mangfold av ulike verdier. Frihet må forstås som anledning til å ha kontroll over sitt eget liv, til å forme dette livet. Da blir ikke omfanget av ens frihet bare et spørsmål om hvilke negative begrensninger som finnes, men også hvilke positive alternativer som er tilgjengelige – og ikke bare potensielle, men også aktuelle alternativer. Frihetens kjerne er evnen til å foreta valg, og alle andre sider ved friheten er forutsetninger og følger

av dette helt grunnleggende fenomenet. Av dette følger også at friheten øker når rommet for mulige valg øker.

Frihet er evnen til å realisere seg selv, til å foreta valg om hva slags liv man ønsker å leve. Slik frihet vil alltid være en *grad* av frihet, det er ikke noe man har fullt ut eller mangler fullstendig. Frihet krever ressurser for at livet man ønsker seg skal kunne realiseres. Et opplagt eksempel er personer med alvorlige funksjonshemminger, som lider under en mangel som bare kan rettes opp hvis de tilføres ressurser som avhjelper funksjonshemmingen. En person som er lam fra livet og ned vil være underlagt alvorlige hindringer i sitt forsøk på å leve et slags liv snarere enn et annet hvis ikke vedkommende har tilgang til en rullestol, en leilighet tilpasset rullestolbrukere, ramper ved trapper etc. Tilsvarende vil en analfabet mangle en avgjørende ressurs for å fungere i et samfunn hvor leseferdigheter er så avgjørende som i vårt. Hvis frihet består i kunne leve et liv snarere enn et annet, viser dette klart at ikke-innblanding er utilstrekkelig da friheten også har materielle og institusjonelle forutsetninger. På den annen side kan et samfunn heller ikke innrettes slik at enhver borger har krav på alle de ressursene som kreves for å realisere det spesifikke livet denne borgeren ønsker seg. For å sette det på spissen: Hvis en borger ønsker å realisere et liv som filmregissør, og filmprosjektet han ønsker å

realisere vil koste en milliard kroner, er det innlysende at personen ikke kan ha et legitimt krav på å bli tildelt disse ressursene fra fellesskapet. Det må heller defineres et gulv, og å få tildelt ressursene som skaper et slikt fundament i tilværelsen er slett ikke ensbetydende med å frata folk ansvar for eget liv, men tvert imot å gjøre det mulig for dem å ta et slikt ansvar.

En holdbar analyse av politisk frihet må romme både negativ og positiv frihet. Da kunne man videre tenke seg at "løsningen" på spørsmålet om hvordan vi bør gripe an den politiske friheten, simpelthen er å si at man bør maksimere både negativ og positiv frihet, for på den måten å maksimere friheten totalt. Isaiah Berlin viste imidlertid at de to konsepsjonene av frihet kan innebære uforenlige tolkninger av samme ideal, nemlig politisk frihet. For eksempel kan det positive frihetsbegrepet tilsa statlige inngrep som går utover hva som er akseptabelt i henhold til et negativt frihetsbegrep. Det innebærer at man ikke kan maksimere negativ og positiv frihet samtidig. Spørsmålet om politisk frihet vedrører derfor omfanget til henholdsvis den positive og den negative friheten, og hvilket omfang hver av dem bør ha, vil variere med fra samfunn til samfunn og den aktuelle historiske situasjonen. Enhver slik innskrenkning av den negative friheten må imidlertid begrunnes i at det finnes en annen verdi som veier tyngre i en bestemt sak. Selv om det ikke finnes en

allmenn regel for aaveining mellom negativ og positiv frihet, vil det finnes visse minstenormer for negativ frihet som skal respekteres i *ethvert* samfunn. Det må med andre ord finnes noen rettigheter som ikke kan settes til side.

Rettigheter

Det finnes noen minstebetingelser som må oppfylles av et hvert anstendig samfunn. På dette fundamentet kan et utall ulike, men legitime, og innbyrdes uforenelige samfunn bygges. Liberalismen forutsetter at det finnes et mangfold av verdier, men vil samtidig insistere på at det finnes noen helt grunnleggende rettigheter som overskrider denne pluralismen og er allment gyldige. Rettigheter er en nødvendig forutsetning for å kunne leve i frihet. Man kan si at de påtvinges borgerne, i den forstand at de ikke kan frasi seg dem selv om de skulle ønske det. En person kan selvfølgelig velge ikke å benytte seg av sin ytringsfrihet, men han kan ikke foreta et irreversibelt valg om å frasi seg retten til ytringsfrihet for all fremtid. Selv om det ikke vil kunne etableres en allmenn regel for avveiningen mellom negativ og positiv frihet, vil det være et visst minstemål av negativ frihet – definert gjennom noen grunnleggende rettigheter – som ikke under noen omstendighet kan oppheves av en henvisning til positiv frihet eller andre goder. Disse rettighetene utgjør en slags normative absolutter som angir ukrenkelige

grenser ingen statsmakt, gruppe eller individ legitimt kan overtre. De definerer et frihetsrom som ingen skal ha anledning til å tre innenfor såfremt dette ikke er autorisert av individet selv.

Vi bør for eksempel ha svært vide rammer for ytringsfriheten, og noen vil kalle dette "ytringsfrihetsfundamentalisme" fordi man lar ytringsfriheten få forrang fremfor så mange andre verdier som vi også setter høyt innenfor rammene av det liberale demokratiet. Imidlertid er friheten, herunder ytringsfriheten, selve livsnerven i det liberale demokratiet, og den kan derfor ikke tilsidesettes av hensyn til andre gode formål. Et så omfattende prinsipp for ytringsfriheten vil ha kostnader i form av at mennesker blir støtt og såret, og alvorlige konflikter vil kunne oppstå fra tid til annen. Enkelte vil hevde at disse kostnadene er for store, og at vi må være pragmatiske og "veie" ulike hensyn opp imot hverandre. Da er spørsmålet hvordan man kan "veie" ytringsfrihetens verdi opp imot for eksempel religiøse følelsers verdi. Hva slags målestokk skal man bruke for å vekte disse to størrelsene? I et genuint liberalt samfunn vil visse friheter ha status som absolutte rettigheter som ikke er gjenstand for en slik "veiing" man har av ulike hensyn og interesser i andre spørsmål. Disse rettighetene blir ikke opprettholdt bare fordi det skulle være "nyttig". Innenfor rammene av det liberale demokratiet behøver vi prinsipper som regulerer verdikonflikter.

Det liberale demokratiet kan faktisk ikke bestå uten noen grunnleggende prinsipper som ikke uten videre kan forhandles bort – eller "veies" og kanskje finnes for lette når ubehagelige konflikter oppstår.

Spørsmål om hvor mange rettigheter det er hensiktsmessig å operere med kan ikke besvares på noen enkel og likefrem måte, og det skyldes blant annet at det henger sammen med spørsmålet om hvilken status de skal ha. Rettigheter er svært kraftige, normative størrelser. Å ha en rettighet er i utgangspunktet å ha et slags trumfkort. Rettigheten veier tyngre enn for eksempel nytten som kan oppnås ved å bryte den. Samtidig er det klart at rettigheter kan veie så tungt bare hvis det ikke finnes så mange av dem. I nyere tid har vi sett at stadig mer blir rettighetsfestet, og da følger det med en viss nødvendighet at de ikke kan veie like tungt. Hvis man utvider mengden rettigheter vesentlig, må de etter alt å dømme også få en svakere status.

De klassiske, liberale rettighetene er *individuelle* rettigheter, mens mye av tilveksten har vært innenfor grupperettigheter, altså rettigheter som verken er individuelle eller strengt universelle. Videre er de klassiske, liberale rettighetene mer negativt enn positivt orientert, selv om de ikke lar seg plassere entydig

innenfor rammen av negativ frihet. For eksempel er retten til utdanning en positiv rettighet. En rekke rettigheter kan også formuleres både positivt og negativt (som "retten til mat" og "retten til frihet fra sult"). Uansett er det klart at de klassiske, liberale rettighetene overveiende er negative ved at de tilkjenner en person frihet fra visse typer inngrep i hans eller hennes liv, mens tilveksten av rettigheter særlig har vært innenfor den positive polen, som retten til ulike velferdsgoder.

Fra et liberalt ståsted vil man kunne hevde at man rettighetsveksten til dels skyldes en sammenblanding av interesser og rettigheter. Politikk dreier seg grunnleggende om forhandlinger om interesser. Rettigheter er imidlertid ikke gjenstand for samme type forhandlinger fordi rettigheter i utgangspunktet er absolutte. Når alle tenkelige interesser redefineres til å være rettigheter, utvannes rettighetsbegrepet samtidig som det politiske handlingsrommet innsnevres. Særlig vrient blir dette når ulike rettigheter – mellom ulike grupper, individer eller gruppe og individ – kolliderer. Innenfor en liberal forståelse av det politiske er det avgjørende å etterlate et rom for politiske forhandlinger samtidig som det settes visse absolutte grenser for hva som overhodet kan være gjenstand for forhandlinger.

Det finnes en mengde goder som heller bør forstås som

politiske målsetninger enn som rettigheter. Rettighetene får da som funksjon å sette visse grenser for hvilke tiltak som er akseptable i våre bestrebelser på å nå disse politiske målsetningene. Når "alt" blir rettigheter, mister rettighetene langt på vei denne rollen som grensevakter for politisk maktutøvelse. I stedet får vi bare en myriade av rettigheter som ustanselig kolliderer med hverandre, og hvor det må søkes ulike pragmatiske løsninger. Da kan vi nesten like gjerne slutte å snakke om rettigheter, og i stedet bare snakke om ulike interesser som kan veies mot hverandre. Det vil imidlertid være ensbetydende med å ha oppgitt alle absolutte prinsipper – da er det ingen grense for hvilke inngrep i borgernes liv som kan forsvares.

Rettighetsveksten i nyere tid tildekker den viktige forskjellen mellom på den ene siden ulike interesser som er mer eller mindre legitime og på den annen side absolutte rettigheter som bør være oppfylt i ethvert samfunn som med rette skal kunne hevde å innrømme borgerne politisk frihet. Tanken bak rettigheter er at den enkelte skal være sikret et rom hvor han eller hun selv kan bedømme hva som er verdifullt for dem og videre skal kunne omsette dette i sin livspraksis såfremt det ikke krenker andres rettigheter. Rettighetene skal garantere visse mulighetsbetingelser for menneskelig autonomi.

De mest grunnleggende rettighetene er etter min mening de følgende:

1. Retten til sikkerhet. Dette innbefatter først og fremst retten til ikke å bli påført skader av andre, og følgelig til ikke å bli myrdet, mishandlet, voldtatt, torturert etc. Dessuten må denne retten også være en rett til ikke å bli utsatt for trusler om noe av det ovenfor nevnte.
2. Retten til å anerkjennes som et rettssubjekt, til likhet for og beskyttelse av loven samt til ikke å være gjenstand for vilkårlig fengsling, arrest eller landsforvisning.
3. Retten til privatliv og personvern.
4. Retten til ytringsfrihet, herunder også retten til pressefrihet.
5. Retten til tanke- og religionsfrihet.
6. Retten til å eie eiendom, og til ikke vilkårlig å fratras denne eller få den ødelagt med overlegg.
7. Retten til demokratisk deltakelse, til å delta i landets styre enten direkte eller gjennom valgte representanter.

8. Retten til organisasjons- og forsamlingsfrihet.
9. Retten til utdanning og til mulighet for utvikling av ens kognitive og emosjonelle evner. Denne retten må defineres ut fra en minstenorm.
10. Retten til adekvat ernæring, losji og helse. Denne retten må også defineres ut fra en minstenorm, da det ikke er noe "tak" på disse godene.

Å virkeliggjøre friheten

Frihetsbegrepet vi har diskutert så langt gir ingen forskrifter for et godt liv, utover å forsøke å skissere noen rammer som er nødvendige for å kunne realisere et liv i frihet. Mange typer liv er mulige innenfor disse rammene. Den politiske frihetens verdi består i siste instans i at den bidrar til personers frihet. Vi kan ikke sette likhetstegn mellom politisk frihet og personlig frihet, da den politiske friheten bare er én av flere forutsetninger for den personlige friheten.

Betingelsene for den personlige friheten endret seg sterkt i nyere tid, hvor det ikke lenger bare er forbeholdt et lite mindretall å ha en levestandard, et overskudd av tid og materielle ressurser, som gjør valgfrihet til noe av det mest sentrale i tilværelsen. I tidligere samfunn har livet for de fleste snarere vært dominert av nødvendighet og kamp for overlevelse. I det senmoderne samfunnet, hvor grunnleggende materielle behov er

dekket for de fleste, blir søken etter en identitet en av våre hovedbeskjeftigelser. Hvem skal du bruke din frihet til å bli? Tradisjonelle samfunn gir mennesker en mer entydig definert forståelse av hva som er verdt å bry seg om. Tradisjonen begrenser deres valgmuligheter og som oftest får mennesker lite kunnskap om andre levemåter. Det er mindre autonomi i slike samfunn, men samtidig enklere å finne en livsmening fordi man ikke behøver å lete etter den. I moderne samfunn er imidlertid denne sosiale konteksten vesentlig mer fragmentert, og derfor mister også verdiene sin selvfølghet, og blir i større grad gjenstand for valg av det enkelte individet.

Det moderne individet er frigjort fra tradisjonenes makt, men det har også fått et nytt ansvar for seg selv. Individene må i stadig større utstrekning konstruere seg selv ut fra de midlene de har til rådighet. En avgjørende del av denne konstruksjonen av selvet, er å klargjøre for seg selv hva man bryr seg om, for livsmening og identitet kan etableres bare såfremt man *bryr* seg om noe. Det er ved å bry seg om noe at verden får mening for oss, og at livet får en retning. En person som bryr seg om noe, identifiserer seg med det han eller hun bryr seg om.

Vurderingen av hva som er viktig for oss, av hva vi bryr oss om og bør bry oss om, kan aldri begynne på bar bakke. Enhver

undersøkelse av hva slags liv man bør leve kan bare finne sted på grunnlag av oppfatninger og begjær som allerede er der. Ingen av oss kan skape oss selv fra bunnen av. Vi har en mengde oppfatninger om verden og oss selv, og vi har verdier og preferanser. De færreste av disse oppfatningene, verdiene og preferansene kan med noen som helst rimelighet sies å være *valgt*. Riktignok har vi en evne til å bearbeide og forandre mye av dette – som å kvitte oss med en fordom eller lære oss å like en matrett – men dette er igjen noe vi kan gjøre bare med utgangspunkt i andre preferanser, verdier og oppfatninger som vi i det vesentlige ikke har valgt.

Som vi har sett tidligere, er det å leve et autonomt liv, å leve et liv som i en avgjørende forstand er ens *eget*. Hvis jeg skal være en fri aktør, må mine handlinger i en eller annen forstand springe ut av meg og være et uttrykk for hvem jeg er. Hvem jeg er, kan imidlertid ikke forstås ut fra meg alene, løsrevet fra mine omgivelser. Frihet er i siste instans en frihet til å ofre seg for det man bryr seg om, og det du bryr deg om, har aldri oppstått i et vakuum. Men du har en evne til å reflektere over hva du bryr deg om, om det virkelig er dette du bør bry deg om og om hvordan du skal ofre deg for det du bryr deg om. Det er slik du definerer hvem du er. Det er ved å stille spørsmål om man vil akseptere eller forkaste ulike sider av ens selv at ens

selvidentitet blir avdekket. Det er slik man definerer og tar ansvar for hva slags person man er.

Din personlige frihet er en frihet til å realisere verdier i livet ditt, og du må ta ansvar for hvilke verdier du velger å realisere. Det finnes et mangfold av mulige liv. Hvilke som er aktuelle for deg avhenger av hvem du er og omstendighetene du lever i, men det er en generell sannhet at du, for å ha et meningsfullt liv, må *bry deg* om det du fyller dette livet med. Du må forplikte deg overfor noe. Forpliktelser gir livet mening. Det finnes utover dette ikke noe generelt – og informativt – svar på spørsmålet om hva som gir livet mening. Hva som gir *ditt* liv mening, hva *du* bryr deg om, må du selv avgjøre.

Vi må også lære oss å akseptere at det finnes hindringer i livet som ikke er frihetens motsetning, men forutsetning for dens virkeliggjørelse. Det er ikke slik at vi frigjør et menneske ved å la det slippe alle forpliktelser og bindinger, slik at det kan vie seg helt og fullt til seg selv, til å la hele livet kretse rundt individets egen navle. Å bli seg selv, å realisere seg selv, er også å lære seg å ta ansvar for mer enn seg selv. Her er et problem at vi i stor utstrekning har flyttet idealet om negativ frihet fra den politiske sfæren, hvor det bør få spille en stor rolle, til det personlige planet, hvor det ikke har en like innlysende plass – i

det minste ikke i samme utstrekning. Vi forstår i dag ofte friheten rent negativt, som en frihet fra alle forpliktende relasjoner til andre. Men den kan også tenkes som en positiv frihet til å inngå slike relasjoner.

Negativ frihet er avgjørende innenfor en politisk kontekst, og også den personlige friheten bør romme et visst mål av negativ frihet, men det er vesentlig mer problematisk å gjøre slik frihet til et livsideal enn til et politisk ideal. Hvis den negative friheten opphøyes til den ypperste formen for frihet, og da ikke bare i det politiske domenet, men også i det personlige, blir resultatet at både friheten og selvet tømmes for substans. Hvis du bryr deg om noe, er du også forpliktet overfor det du bryr deg om. Forpliktelser legger begrensninger på ens handlingsliv, og de krever selvdisciplin. Hvis frihet oppfattes som fravær av begrensninger, og selvdisciplin setter begrensninger, ville selvdisciplin være et hinder for frihet. Men det ville være en feilslutning. Hvis jeg disiplinere meg selv, og velger å sette til side visse handlemåter, vil det faktum at jeg selv har valgt denne begrensningen fjerne ufriheten ved den. Det avgjørende for den personlige friheten er altså ikke hvorvidt den har begrensninger – noe den uansett alltid vil ha – men om disse begrensningene er selvpålagte. Selvpålagte begrensninger er en realisering av min frihet. Den personlige friheten i praksis er ikke først og fremst

en frihet fra alle byrder, men tvert imot en frihet til å kunne vie seg til det som virkelig *betyr* noe for en.

Å omsette frihet i praksis – og hva er vel en frihet som ikke omsettes i praksis – er nettopp å ta del i verden med alle de begrensninger den setter. Det finnes med andre ord ikke noe slikt som en ubegrenset frihet – all virkelig frihet er begrenset. Frihetens begrensninger er imidlertid ikke en ensartet størrelse. Noen begrensninger er absolutte og uforanderlige, andre er foranderlige gjennom sosiale eller personlige prosesser, noen er legitime mens andre er illegitime. Det frie selvet har alltid både indre og ytre begrensninger, men dette selvet har også evnen til å reflektere over og forandre seg selv og sine omgivelser. Det er for eksempel ikke fullstendig prisgitt de verdiene det vokser opp med og er omgitt av. Vi er alltid allerede plassert innenfor en horisont av verdier og andre oppfatninger, men en slik horisont er imidlertid foranderlig fordi man kan overskride den ved å erfare verden og reflektere over ens erfaringer, slik at det dannes en ny horisont for ens frihet.

Frihet er i denne forstand en ferdighet som bearbeides gjennom et helt livsløps vedvarende arbeid med selvet.

Videre lesning

Pamfletten er basert på min bok *Frihetens filosofi* (Universitetsforlaget, Oslo 2013), som er relativt omfattende og krevende. Civita tenkte derfor at det kunne være hendig med en kortfattet og enkel redegjørelse for de mest sentrale poengene i boken. Hvis lesere ønsker en redegjørelse som går mer i både bredden og dybden, samt inneholder referanser til litteratur som ligger til grunn for diskusjonen av de ulike emnene, kan de gjerne gå videre til *Frihetens filosofi*.

Litteraturen om frihet er ekstremt omfangsrik, og det er slett ikke enkelt å orientere seg i den. Her er en kort oversikt over noen bokutgivelser, med vekt på antologier og brede fremstillinger, for lesere som ønsker å orientere seg videre:

- Aakvaag, Gunnar C.: *Å leve sitt eget liv. Et essay om frihet*. Universitetsforlaget, Oslo 2012.
- Carter, Ian, Matthew H. Kramer og Hillel Steiner (red.): *Freedom: A Philosophical Anthology*, Blackwell, Malden MA/Oxford 2007.
- Flikschuh, Katrin: *Freedom: Contemporary Liberal Perspectives*, Polity Press, London 2007.
- Grayling, A.C.: *Towards the Light: The Story of the Struggles for Liberty and Rights*, Bloomsbury, London 2007.
- Fawcett, Edmund: *Liberalism: The Life of an Idea*, Princeton University Press, Princeton/Oxford 2014.
- Kane, Robert (red.): *The Oxford Handbook of Free Will*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Nordbakken, Lars Peder: *Liberale tenkere for vår tid*, Civita, Oslo 2017.
- Patterson, Orlando: *Freedom. Volume I: Freedom in the Making of Western Culture*, Basic Books, New York 1991.
- Pink, Thomas og Martin Stone (red.): *The Will and Human Action: From Antiquity to the Present Day*, Routledge, London 2003.
- Ryan, Alan: *The Making of Modern Liberalism*, Princeton University Press, Princeton/Oxford 2012.
- Schmidtz, David og Jason Brennan: *A Brief History of Liberty*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010.
- Starr, Paul: *Freedom's Power. The True Force of Liberalism*, Basic Books, New York 2007.

Svendsen, Lars Fr. H. (red.): *Liberalisme. Politisk frihet fra John Locke til Amartya Sen*, Universitetsforlaget, Oslo 2009.

Sørensen, Øystein, Lars Fr. H. Svendsen og Lars Peder Nordbakken: *Tre essays om liberalisme*, Civita, Oslo 2008.

Wall, Stephen (red.): *The Cambridge Companion to Liberalism*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.

Wilson, Ben: *What Price Liberty?*, Faber and Faber, London 2009.

Wolfe, Alan: *The Future of Liberalism*, Knopf, New York 2009.

Forestillingen om frihet er grunnleggende i menneskelivet, for vår forståelse av menneskeverdet og av hva som skiller oss fra alle andre dyr. Men er frihet mulig i en verden styrt av naturlover? I hva slags samfunn lar friheten seg best virkeliggjøre? Hvilke grenser bør settes for den enkeltes frihet? Hvordan bør du realisere friheten i ditt eget liv?

HVA ER FRIHET?

Lars Fr. H. Svendsen

